

Tekst 14. W.B. Kristensens, ter verbetering van Mircea Eliade.

Inhoud:

1. Kringloop (romeinse lustratio, reiniging)	1
2. Kringloop (jaar, saeculum).	3
3. Kringloop (spijker als noodlotsteken).	5
4. Kringloop (burcht / stad/ muur/ poorten).....	7
5. Totaliteit.....	9
6. Dualisme.	11

1. Kringloop (romeinse lustratio, reiniging)

Bibl. st.: W.B. Kristensen, *Verzamelde bijdragen tot kennis der antieke godsdiensten*, Amsterdam, 1947, 233vv .. –

Onderwerp is de ritus die de vorm aanneemt van een lus, een rondtrekkende beweging, zoals vooral de Romeinse, Indische en Egyptische gegevens dat weergeven. Hoewel zo'n lus soms enkel een aandrift van feestvierenden kan zijn, is zij in vele gevallen een sacrale daad. Meer nog: een opvallende overeenkomst lokt een gemeenschappelijk begrip uit. Het is dit laatste dat Kristensen tracht bloot te trekken.

Gevestigde duiding.- Einde XIX-de eeuw stelt men dat de wijlus erin bestaat rond een centraal voorwerp - b.v. het Romeinse volk - een tovercirkel te trekken die tegen ongunstige invloeden beschermt. De getrokken streep is dan een grens, een onzichtbare muur. Het is een apotropeïsche, d.i. ongunst afwerende daad.- Deze duiding trekt Kristensen in twijfel.

Romeinse lustratio (reiniging).

Na afloop van de census, door Servius Tullius (koning van Rome -578/-534) ingesteld, werden de burgers als een 'exercitus' (leger) op de Campus Martius in gelederen geschaard. De koning of zijn vertegenwoordiger liep met offerdieren driemaal rond het volk, waarna de dieren aan Mars, de oorlogsgod, geofferd werden met de gelofte dat de lustratio vijf jaar later zou herhaald worden (periodiciteit). Daarbij lichtte een voorgelezen gebed de betekenis toe: de godheden werden verzocht de levenskracht - 'macht' - van het Romeinse volk te vernieuwen.- Eigenaardig: als slot sloeg de hoogste magistraat een spijker in de muur van de tempel van Jupiter, Rome's oppergod. - Het geheel van deze wijldaden heette 'lustratio', reiniging.

De kern ervan was de kringloop.

Zelfs het offer kon wegvallen, zoals blijkt uit Plinius, *Historia naturalis* 8:42: bij een circuswedren werd de menner uit de wagen geslingerd. Waarop zijn paarden uit de circus naar het Capitolium holden en "de tempel van Jupiter driemaal reinigden ('lustrasse')". Zulks gold als een groot augurium (sacraal teken). M.a.w.: de driemaal herhaalde lus was in zich een reiniging. *Suetonius, De vita caesarum*, 7 (*Vitellius*), zegt dat een adelaar die een cirkel boven de vaandels van het leger vliegt, de vaandels 'reinigt'.

Kristensen.

Dat dergelijke lustratio een tovercirkel die afgrenst, zou zijn, klopt niet. Want men reinigt wat reeds besmet (in ongunstige toestand) is, niet wat gevaar loopt besmet te geraken.

Om dit duidelijk te maken staat Kristensen stil bij wat een gewijde lus betekende.- De hele plechtigheid op de Campus Martius heette 'lustratio' maar ook 'lustrum', reinigingsmiddel. De duur van de volgende vijf jaar heette metonymisch ook zo.

Reiniging.- Bij velen roept de term een negatieve betekenis op, nl. wegwassen van onreinheid. Doch in feite was een rituele reiniging allereerst een handeling waardoor een heilige eigenschap (de eigenschap van het reinigingsmiddel) meegedeeld werd. De vele historische gegevens (o.m. bij de Egyptenaren en de Grieken) bevestigen deze duiding.

Reiniging betekent dat de begunstigde uit zijn 'dood' (uitputtingstoestand) 'verrijst' (levenskracht verwerft). Voor Kristensen is dat een toepassing van zijn godsdiensthistorisch begrip 'totaliteit', d.i. ineenvoeging ('harmonie') der tegengestelden: het dagelijkse leven is "levenskracht/ uitputting" en roept om lustratio, toevoer van levenskracht die redt uit uitputting.

Periodiciteit.

Iedere reiniging werd "met het oog op" de volgende verricht want iedere keer beloofde men plechtig een herhaling, vijf jaar - lustrum - later. Het gebed ging over de levenskracht van het volk gedurende de tussentijd. Zo wezenlijk was de herhaling dat de duur van vijf jaar geen profane duur was maar een sacrale tijd. Zoals, o.c., 242, steller besluit: "Ook de tijdkring van vijf jaar was dus een reinigingsmiddel".

De plaatselijke lus en de lus van de tijd waren in het antieke bewustzijn nauw verwante begrippen. Antieke Grieken heetten beide met dezelfde naam 'periodos', rondtrekkende beweging en 'periode' (duurmaat). - Een lus is een beweging die eindigt waar zij begint. Periodiciteit behelst dat het eindpunt zelf weerom beginpunt is: uitputting is levenskracht-toevoer die op uitputting uitloopt die zelf weerom levenskrachttoevoer is. Eindeloos.

2. Kringloop (jaar, saeculum).

Bibl. st.: W.B. Kristensen, *Verzamelde bijdragen tot kennis der antieke godsdiensten*, Amsterdam, 1947, 243v ..

De bekendste van alle heilige perioden is die van het jaar. Alle antieke volken hebben het geduid zoals gezegd: het jaar is een in zichzelf teruglopende reeks deeltijden. Het jaareinde is daarbij sluiting maar tegelijk opening op het nieuwe, vernieuwde jaar. Waarbij steller zegt: “De ondergang kon even goed ‘opgang’ genoemd worden” (o.c., 243).

De kring of lus wees dus naar na zichzelf en bevatte reeds in zich de nieuwe lus. Dat was de heilige betekenis: zelfvernieuwing, verrijzende energie.- Het gewone Egyptische woord voor ‘jaar’ was ‘renp-t’, d.i. “het zich vernieuwende (of verjongende)”, geschreven met het teken van een jonge stengel met een knop eraan.- Overal in de oudheid was het jaareinde ritueel als viering van het verrijzende leven.

Seculaire periode.

In Rome is die duiding bijzonder sprekend in de oudste wijhandelingen bij het einde van een ‘saeculum’, een seculaire periode. Men erkende dergelijk gelukseinde aan buitengewone feiten in de natuur en in het volk.- Zo in -249: Rome bevond zich in grote nood, de ondergang nabij als gevolg van misrekeningen in de eerste Punische oorlog. Ook werden onrustbarende voortekenen waargenomen. Dit alles wees op het einde van een saeculum en de aanvang van een nieuw saeculum. Dergelijke ‘overgang’ werd gevierd met nachtelijke spelen ter ere van degenen die Rome’s lot beheersen, de goden en godinnen van de onderwereld.

Axioma.

Zoals de infernale godheden de ondergang, de dood, gebracht hadden, zo moesten zij de opgang, het leven, brengen. Op de achtergrond: “Degene die het kwaad (dood, ondergang) veroorzaakt, zal het herstellen”.

Dis en Proserpina, het onderwereldlijke koppel, werd dan ook in die zin gevierd. Dis, ook Dis Pater, was - net als b.v. Pluto of Saturnus - de mannelijke god van de harmonie (ineenvoeging) van dood-en-leven (en dus van leven-en-dood). Zijn wezen (d.i. op de eerste plaats zijn levenskracht) was - volgens schrijvers als Varro en Cicero de aarde als levenskracht die alles doet opgaan/ ondergaan/ opgaan/ ondergaan ... eindeloos.

Kristensen heet dit verloop ook “‘het absolute leven’ (waarbij ‘absoluut’ betekent “buiten hetwelk er geen ander is”), m.a.w.: het voorchristelijke, heidense leven. Proserpina (Kore) was de vrouwelijke godheid van de harmonie der tegengestelden, dood en verrijzenis.

De seculaire feesten (met de spelen) waren op de eerste plaats aan het hoofdkoppel gewijd. “Hun dubbele natuur - aldus steller - toont aan dat het einde van het oude saeculum met het begin van het nieuwe gelijkgesteld werd: in de ondergang zag men de opgang besloten liggen”. (O.c., 244).

Periodiciteit.

Wat in de allereerste saeculumviering (*opm.:* het mythisch begin) ooit begonnen was, de seculaire basisenergie, ontplooit zich in de onderling samenhangende reeks heilige tijden die de eerste of oertijd telkens weer tegenwoordig stellen van saeculum tot saeculum, van ‘eeuw’ tot ‘eeuw’, d.i. van een in zich rustend tijdperk tot een nieuw in zich rustend tijdperk.

Zo werd te Rome de profane duur tot een door ritën verwerkelijkte heilige tijd. Ook bij het einde der vieringen werd gelijk in het vijfjarige lustrum de gelofte gedaan het feest aan het einde der periode te herhalen ter ere van de numina, de hoge godheden, Dis en Proserpina “die de periode sloten-en-opensen” (aldus steller).

Slotbeschouwingen.

Steller bestrijdt de mening dat de overgang van eeuw tot eeuw een magische grens zou betekenen, “zoals men gewoonlijk meent”, met de bedoeling te voorkomen dat het oude onheil op de nieuwe heilige tijd zou overslaan.

De basisgedachte was veeleer deze: het onheil dat het einde van het oude saeculum is, is eigenlijk geen absoluut onheil, d.i. een onheil zonder meer. Als vooropstelling geldt hier, zoals in alle premoderne religies, dat wat eens “in het begin” als ritus ingesteld werd, zich telkens weer als bij uitputting opdagende levenskracht tonen zal. “De periode was een temporeaire kringloop en - gelijk de lokale kringloop - de vorm waarin blijvend leven zich verwerkelijkt. Door beide vormen, de lokale en de temporeaire, geschiedde goddelijke levendmaking, d.i. reiniging van het volk”. (O.c., 245).

3. Kringloop (spijker als noodlotsteken).

Bibl. st.: W.B. Kristensen, *Verzamelde bijdragen tot kennis der antieke godsdiensten*, Amsterdam, 1947,245/248.-

De tekst handelt over de gewijde spijker als tegenwoordig stelling van wat steller heet “de goden van het Noodlot”.

Hoofdstelling.

Dis en Proserpina, het oerkoppel, beschikken als de gevreesde godheden van de onderwereld (o.m.de doden) over het heil maar zo dat hun goddelijke beschikking “met menselijke wensen die op eindig geluk gericht waren, geen rekening hield” (o.c., 245). Hun beschikking omvatte heil maar ook onheil! Zij was harmonie der tegengestelden! “Niemand nadert dat mysterie zonder angst” (ibid.).

Deze angst was er steevast maar bij het einde van een periode - saeculum, lustrum, jaareinde - kwam deze angst bijzonder sterk naar boven. Het bewijs daarvan - aldus steller - is de plechtigheid waarmee de drie perioden ritueel gesloten werden: een spijker werd in de wand van de tempel van Jupiter op het Capitool geslagen. Dit was de laatste handeling op het nieuwjaarsfeest (13 september), bij het vijfjarig lustrum en op het eeuwfeest.

Het grondig belang van deze ritus blijkt uit “een overoude, in archaische letters opgetekende wet” (*Liv. 7:3,5*), die bepaalde dat enkel de hoogste magistraat hem mocht uitvoeren. - De ware achtergrond toont zich bovendien in het feit dat die plechtigheid niet enkel periodiek plaats vond maar ook naar aanleiding van op zichzelf staande gebeurtenissen die grote angst veroorzaakten, zoals besmettelijke ziekten of ongehoorde misdaden (*Liv. 7:3, 3; 8:18, 12*).

Noodlot.

In de periode maar ook daarbuiten, in grote noodsituaties, toonde zich de gevreesde levensorde die de godheden vastlegden zonder met aardse ‘menselijke’ belangen rekening te houden. De Romeinen noemden dergelijk levens- en doodsverloop ‘Fatum’, dat wij door ‘Noodlot’ kunnen weergeven.

Terloops: de oude Grieken heetten het ‘Moirai’, ‘Anankè’, ‘Aisa’. - De in een ritus ingeslagen spijker was de zicht- en tastbare tegenwoordig stelling van de onverbiddelijke vaststelling die het door de godheden beschikte lot was. De ouden verstonden daaronder niet wat wij, modernen, ‘natuurwet’ heten (die ook een soort onverbiddelijkheid behelst van wetmatige aard) maar wel de beschikking der godheden die zich aan onze aardse rede en haar begrippen en aan onze aardse zedenwet en de begrippen eraan eigen niet stoorden.

In die welomschreven zin heet Kristensen het beleid van de onderwereldlijke godheden ‘bovenrationeel’ en ‘bovenethisch’. “In de natuur en in de geschiedenis openbaarde het demonische Fatum zich in de angstige ogenblikken wanneer het leven met ondergang bedreigd werd” (o.c., 247).

Opm .. - De term ‘demonisch’ betekent het feit dat de godheden en haar beleid aan de wisselingen van op- en ondergang, van goed en kwaad onderhevig zijn. De term is hier in

de godsdiensthistorische zin gebruikt.

Een bewijs van zijn stelling vindt steller in de berichten over de viering van het beroemde seculaire feest in het jaar -17 voor Christus. Zoals de traditie het voorschreef, werden de nachtelijke offers op of bij het onderaardse altaar van Dis en Proserpina gebracht maar nu ook aan de godinnen van het Noodlot (de Moirai, de Eileithueiai) en ook aan Tellus (de Aarde) of Ceres of Demeter.

Het nieuwe daarin was dat het Noodlot nu met name genoemd werd, al was het reeds in de spijker vertegenwoordigd. Demeter of de Eileithueiai (godinnen van het leven en de dood der aarde) spraken klare taal.

De hoogste magistraat.

Wat hierboven ter sprake gebracht is, maakt begrijpelijk waarom alleen de hoogste magistraat - praetor maximus, dictator clavis figendi causa - bevoegd was de ceremonie van het inslaan van de spijker te verrichten. Wie dat deed, trad als uitvoerder van het gevreesde Noodlot op, ja, hij was Jupiter, de Romeinse oppergod, zicht- en tastbaar tegenwoordig gesteld.

Dit was hij zowel in periodieke als niet-periodieke rituelen. Want ieder onheil was door het Noodlot, de ondoorgrondelijke beschikking der godheden, veroorzaakt en tot voorwaarde van verrijzend leven gemaakt.

4. Kringloop (burcht / stad/ muur/ poorten).

Bibl. st.: W.B. Kristensen, *Verzamelde bijdragen tot kennis der antieke godsdiensten*, Amsterdam, 1947,253/266. –

Thema: de antieke stad,

De antieke stad, resp, haar burcht als zicht- en tastbare tegenwoordigstelling van de onderwereld die op zijn beurt als burcht en stad geduid werd. Steller neemt als steekproef van sacrale aardrijkskunde de Egyptische stad Memphis met haar ‘muren’: “Gewone muren kunnen niet bedoeld zijn. Maar, als wij ze “mythische muren” noemen, wat betekent dat dan?” (O.c., 253). Steller geeft een Egyptisch model.

Kristensen stelt dat de hoofdgodheden van Memphis die van de aarde en meteen de onderwereld waren. De stad was haar zichtbare woonplaats maar haar ‘werkelijke’ woning was de onderwereld (en meteen het dodenrijk).

De kringloop rondom de muren is in die veronderstelling het ‘beeld’ (versta: zicht- en tastbare tegenwoordig stelling) van de gang om de onderwereld (meteen het dodenrijk) heen. Dit maakt dan de weg die de stervende en verrijzende Zonnegod volgt begrijpelijk Sokaris (Osiris) - gelijk de Zonnegod - sterft en verrijst en de gelovigen volgen hem op die weg. Tot daar een steekproef van sacrale kosmologie.

Verbreid geloof

Niet enkel de Egyptenaren maar ook andere antieke volkeren doorleefden de onderwereld (het dodenrijk) als een door muren omringde burcht. Meer nog: zij duiden hun steden als ‘beelden’ (aanwezigstellingen) van het land van eeuwig leven dat de onderwereld was.

Aardse woonplaatsen werden als afspiegelingen van ‘kosmische’ (versta: buitenaardse) situaties geduid. - Wij hebben hier met een godsdienstige aardrijkskunde maken die ons; modernen en postmodernen, vreemd aandoet maar een der fundamentele bestanddelen van het heelalbeeld der antieken vormde en diep in hun geloof gegrond was.

Het antieke Griekse Thebe.

De mysteriënreligie hoorde net als in Memphis thuis in Thebe. Demeter was de hoofdgodin. Nevens haar werden Dionysus, de Kabiren, de godin Harmonia met haar zoon Polodoros (Pluto of Dis Pater) vereerd.

De tempel van Demeter stond op de burcht, de Kadmeia, die - volgens Hesychius - “het eiland der gelukzaligen” heette. De burcht gold als de ‘kosmische’ (versta: buitenaardse) woonplaats van de godin Demeter.

Omgekeerde perspectief.- Het dodenrijk (de onderwereld) was een door muren omsloten burcht. De dichter *Pindarus (Olymp. 2:77)* zegt dat de door de goden geliefde gestorvenen de onvergankelijkheid bereiken “in de burcht (‘tursis’) van Kronos (de oergod) op het eiland der gelukzaligen”.

De stad Thebe in haar geheel stelde de onderwereld zicht- en tastbaar tegenwoordig. In

die zin sprak men over het feit dat Thebe aan de rivier van de onderwereld lag want de rivier de Ismenos die langs de stad stroomde, heette oorspronkelijk volgens “de traditie” ‘Ladon’ , d.i. Lethe, de rivier van de onderwereld.

De stadsmuur van Thebe

De stadsmuur van Thebe al zo bekend als de stadsmuur van Troje - gaf volgens de ouden het kosmische karakter van de stad te zien. De mythe verhaalde dat hij niet als gewone aardse stadsmuren gebouwd was maar op wonderlijke wijze was ontstaan: bij de stichting van de stad hadden de stenen zich tot een muur bijeengevoegd door de levenskracht van de harmonische klanken van een zevensnarige lier die toen voor de eerste maal haar tonen liet horen. De onderwereldlijke godin Harmonia had zo de muur doen ontstaan. Zij was mysteriegodin. Wat behelst dat zij in het gesloten kader van een groep ingewijden vereerd werd. Haar muur - de Thebaanse muur - was de muur van de onderwereld, het dodenrijk.

De stadspoorten van Thebe

Deze waren mythisch gezien de poorten van de onderwereld. Demeter werd in het zevenpoortige Thebe als hoofdgodin vereerd. Griekse steden die ‘Pulos’, poort, heetten, waren naar “de poorten der hel” genoemd. De muur was de scheiding tussen de profane en de heilige wereld, waarbij de poorten de overgangen waren.

Zoals men weet, zei Jezus ooit van zijn kerk dat “de poorten der hel” ze nooit zouden overweldigen.

5. Totaliteit

Bibl. st.: W.B. Kristensen, *Verzamelde bijdragen tot kennis der antieke godsdiensten*, Amsterdam, 1947, 272vv. (*De demonische goden der totaliteit*).

Stelling.

De harmonie (samengaan) der tegengestelden (heil/onheil; ethisch goed/ ethisch kwaad) drukten de antieken uit in de hierboven omschreven lokale en tempore kringloop die de idee “onvergankelijk leven” uitdrukt, begrepen als wisseling van ondergang/ opgang en opgang/ ondergang, niet als een gelijkmatig, eentonig voortleven. De harmonie der tegengestelden werd bij de ouden ook uitgedrukt in de idee ‘totaliteit’. Steller staat uitvoerig stil bij de Babylonische totaliteit.

De Babylonische mythen

Deze formuleren opvallend scherp het tegenstrijdig wezen der factoren die gezamenlijk de ‘totaliteit’ uitmaken.- Anu was de heilgod, “de Vader der Zevengoden”. Hij was als dusdanig degene die het lot van alle dingen bepaalde.- Welnu, in Anu waren alle - de totaliteit - levenskrachten, goede en kwade, verenigd! “Heil en onheil gingen van hem uit”. (O.c., 272). In die zin heette Labartu, de ziektedemon, “de dochter van Anu” (versta: van dezelfde gedragsaard als Anu). Anu’s gedragstype was zicht- en tastbaar in de ziektedemon en de kwalen door haar veroorzaakt.- In diezelfde zin waren de Zevengoden zijn ‘zonen’: zij lieten het ware gedragstype van hun ‘Vader’ zien van wie zij “de kinderen” zijn. Zo luidt een tekst:

“Zeven zijn de goden van de ruime hemel; zeven zijn de goden van de wijde aarde. Zeven zijn de vernielende goden; zeven zijn de goden van de ‘kissatu’ (versta: totaliteit). Zeven zijn de boze goden (...): in de hemel zijn zij zeven; op de aarde zeven”. Waarbij steller zegt: “Duidelijker kan de demonische aard van de goden der totaliteit niet beschreven worden” (o.c., 273).

Demonisch.- Steller definieert: zij zijn demonisch in de godsdienstige zin van het woord, d.w.z. voor de aardse rede en gewetensorde bovenrationeel en bovenethisch. Rationeel gedrag en gewetensvol gedrag in de aards-menselijke zin zijn voor de godheden der totaliteit geen wet!

Rechtvaardig in de aards-menselijke zin waren zij niet. Gevolg: zij schreven weliswaar aan de mensen - rationale en ethische - wetten voor maar hun eigen handelwijze trad ze met de voeten.

Tegenstrijdigheid

Dergelijke tegenstrijdigheid was voor het antieke bewustzijn overduidelijk zoals blijkt uit enkele van de indrukwekkendste religieuze teksten. Zo het boek Job (*opm.:* indien men het uit zijn totaal Bijbels kader afzondert), de Babylonische Klaagliederen, de Gebonden Prometheus.

De dichters van dergelijke teksten stonden voor het raadsel der goddelijke demonie en hebben tenslotte geen aards-rationele of aards-ethische oplossing gevonden.

Zij legden zich bij dergelijke totaliteit der ‘goddelijke’ werkelijkheid neer ondanks alle

‘menselijke’ bezwaren. Dit type van godheid was bij de meeste antieke volkeren bekend. Het kwam het duidelijkst tot uiting wanneer het over de opperste godheden ging. De god van Job, de Griekse Zeus, de dubbele Fortuna in Rome, de Indische Varuna, eens zelfs Ahura Mazda voor zover hij - in een duiding - de beide hemelgeesten omvat heeft, vertonen als soevereine (versta: boven aardsmenselijke denk- en handelwetten verheven) bepalers van het feitelijke lot zoals de ervaring het te zien en te ondergaan gaf, de handelwijze van de Babylonische Anu zoals hoger geschetst.

Kristensen bepaalt nader.

Van dergelijke demonische godheden waren uiteindelijk heil (opgang) en onheil (neergang), de tegengestelden die het blijvend - versta: in voorbijbelse zin eeuwigdurend - leven van het heelal en de mensheid daarin uitmaken, afkomstig. Zij waren de uiteindelijke redenen van wat de Babyloniërs ‘totaliteit’ heetten. “De wil van deze goden was het Noodlot, de Moira, goddelijk maar onmenselijk “(o.c., 273).

De grote menigte moet zich daarvan terdege bewust geweest zijn. Zij had haar rationele en gewetensbegrippen. In religieuze teksten staan de gelovigen daarbij stil. Maar voor al de antieke culturen waren wijsheid (rede) en rechtvaardigheid (geweten) tegelijkertijd ‘kosmische’ begrippen, d.i. ‘goddelijke’ begrippen die boven de eigen aardse begrippen uitreikten.

Terecht zegt Kristensen die de moed had dààrop in te gaan - wat heel wat religie-specialisten niet doen - dat die kosmische begrippen demonische begrippen waren.

6. Dualisme.

Bibl. st.: W.B. Kristensen, *Verzamelde bijdragen tot kennis der antieke godsdiensten*, Amsterdam, 1947, 274v .. –

Steller voelt dat zijn demonisme met het dualisme moet afrekenen. Onder ‘dualisme’ verstaat hij het feit dat het boze aan zelfstandige wezens (machten, geesten) die de vijanden zijn van mensen en godheden, toegeschreven wordt. Klaarder uitgedrukt: er zijn enerzijds goede wezens (godheden, voorouders, allerlei geesten) en anderzijds boze wezens. Met misschien wezens die de keuze tussen heil en onheil, tussen goed en kwaad niet voltrekken. Onbeslist als men wil.

Magische teksten.

Volgens steller komt een soort dualisme voor in magische teksten en praktijken. De Babylonische magie biedt daarvan talloze modellen: herhaaldelijk worden boze godheden bezworen door beroep te doen op goede - gunstig gezinde - godheden. Meteen ontstaat de indruk - zo zegt Kristensen het - dat de wereld der godheden in twee vijandige kampen uiteengaet. Met als besluit: er is dualisme!

Kristensen's weerlegging.

De magische teksten en praktijken zijn overal en altijd dezelfde. Terwijl de religies met haar mythen, erediensten en zinnebeelden onderling even zeer verschillen als de culturen waarin zij thuishoren, zijn de magieën “overal ter wereld opvallend gelijk”. Ja, Kristensen gaat zover te stellen dat de eentonigheid der magieën dermate groot is dat van een bijzondere Babylonische, Griekse of Egyptische of hedendaagse magie nauwelijks sprake kan zijn: de kwade machten en wezens zijn overal dezelfde en worden altijd op dezelfde wijze bezworen. Een stelling die een soort gemeenplaats is bij een aantal religiespecialisten.

Opm.. - Indien dit waar is, dan heeft Kristensen de verschillen der afzonderlijke magieën systematisch verwaarloosd. Magieën sluiten in taalgebruik, methoden en axioma's zeer nauw aan bij de religies waarmee zij samenhangen. Men krijgt de indruk dat steller niet of niet erg thuis is in de praktijk van het bezweren van “het kwaad”. Zo is wat men een bezetene heet in Griekenland, iets verschillends van wat Jezus in de evangeliën een bezetene heet. De hele religieuze context is dermate onderscheidbaar dat men, indien men de onderscheiden loochent, dit a.h.w. moedwillig doet! Of liever “in naam van een vooropgestelde stelling” die hier het demonisme is.

Kristensen's waarheid.

In de Babylonische religie is Anu de ‘vader’, versta: degene die het gedragstype bepaalt, van godheden die men binnen bezweringspraktijken ‘goed’ of ‘boos’ heet. De goedheid of boosheid is betrekkelijk en hangt af van toevallige omstandigheden die partijvorming te zien geven.- In zich zijn zij ‘demonisch’, d.i. noch rein goed noch rein boos: harmonie dezer tegengestelden. Het is enkel wanneer binnen bepaalde situaties wezens (godheden, voorouders, geesten) tegenover elkander komen te staan, dat zij voor de tegenpartij ‘boos’ zijn en voor de eigen partij ‘goed’.

Bezweringsgevolg.

Indien de antieke Babyloniër in zo'n tweestrijdsituatie terechtkomt én binnen het Anu-systeem blijft, dan rest hem juist één oplossing om kwaad te bezweren, nl. beroep doen niet op rein goede wezens maar op demonische wezens die zich ter beschikking willen stellen van de bezweerder. Kristensen besluit dan ook met reden: "De boze goden waren voor het godsdienstig gevoel (versta: van de Babyloniër die zijn geloof aan Anu trouw bleef) niet vijanden zonder meer maar evenals hun vader Anu ook heilanden, nl. redders uit het onheil dat van henzelf afkomstig was" (o.c., 274v.).-

Opm.. - Men lette op wat Kristensen zegt: "niet vijanden zonder meer" want reine vijanden zijn in zijn louter demonistische duiding der Babylonische religie niet eens denkbaar. Hij denkt in louter termen van gemengde wezens, niet ook in termen van reine keuze voltrekkende wezens.

Besluit.- Het demonisme van Kristensen is onmiskkenbaar een deelwaarheid inzake de reddende en morele rollen der heilige wezens. Buiten het christendom kiezen zeer vele hogere en lagere wezens nooit rein voor het heil of het onheil, voor het gewetensvolle of het gewetenloze. Zij blijven dan ook 'demonisch' (gemengd). Maar dit is enkel deels waar.